

проф. д-р Јасна Бачовска-Недиќ

м-р Жаклина Хаџи-Зафирова

Медиумите и медиумскиот модел како фактор за медиумската култура во Република Северна Македонија

Апстракт

Медиумите и медиумскиот модел се фактори што влијаат врз степенот на постоењето масовна култура и медиумска писменост кај заедниците. Еден од пот-сегментите на масовната култура е токму медиумската култура, која ги одразува ставовите, очекувањата и вредностите на граѓаните во однос на медиумите и конзумирањето медиумски содржини. Акцентот на овој труд ќе биде ставен врз неколку прашања: 1. Анализа на поставеноста на медиумскиот модел во Република Северна Македонија и 2. Евалуација и оценување на медиумите во Република Северна Македонија. Во овој контекст, ќе бидат презентирани сите релевантни извештаи за тоа каква е состојбата со медиумите во Република Северна Македонија подготвени од страна на релевантни меѓународни институции за определен временски период. Трудот се заснова врз официјални извештаи во однос на состојбата со медиумите и врз резултатите од спроведеното истражување. Истражувањето покажува дека степенот на недоверба кај граѓаните во медиумите е резултат на политизираноста и на длабоката поделеност во медиумскиот сектор на „провладини“ и „опозициски“ медиуми, што е своевиден одраз на длабоката политичка поларизација присутна во македонското општество. Генерално се смета дека медиумите и новинарите имаат доминантно активна контролно-критичка улога, односно новинарските истражувања придонесуваат за откривање бројни скандали, корупција и разни форми на непотизам. На пример, дури 80,3 проценти од испитаниците сметаат дека медиумите и новинарите имаат моќ и придонесуваат за откривање неправилности во системот (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Овој процент може и треба да биде толкуван од медиумите, од новинарите и од нивните здруженија како можност што треба да се искористи за да се гради довербата кај јавноста кон новинарите и кон медиумите. Јавниот сервис има исклучително низок рејтинг и ниска доверба кај граѓаните. Ако се земе предвид дека мнозинството граѓани се информираат од телевизиските вести за најважните општествени теми, тогаш податокот за нискиот рејтинг на програмските сервиси на Македонската телевизија треба да се сфати многу сериозно, бидејќи укажува дека не постои ниту еден влијателен јавен медиум што непристрасно ќе ги информира граѓаните за официјалната државна политика.

Клучни зборови:

Медиуми, медиумска култура, комуникации, новинарство

Вовед

На глобално ниво, дефинирани се два системи на медиуми: американски и европски. Овие два системи имаат различни општествено-политички темели и правни карактеристики. Ако гледаме од перспектива на политичка традиција и политичка култура, Република Северна Македонија му припаѓа на европскиот медиумски систем или организација на медиумите. Во европскиот систем постои еден специфичен вид на политичка социјализација на медиумите во која се негува и се почитува политичката јавност. Оваа јавност не треба да се смета за консументски пазар и традиционално таа никогаш не била споредувана со односот што постои кон политичката јавност во САД, а кои треба да се сметаат за лидери на американскиот тип на медиумски систем. Серијата анализи, вклучително и оваа, имаат покажано дека медиумскиот модел во Република Северна Македонија веројатно нема да биде карактеризиран како типичен европски медиумски систем.

Најтипично за европскиот медиумски систем е постоењето силен јавен радиодифузен центар, потоа мултиполитички плурализам на медиумите и новинарите, гаранции за независност на медиумите, како и стандарди во новинарската професија, со акцент врз професионализацијата и интелектуализацијата на новинарот.

Во овој труд ќе се користат податоци преземени од истражувачка студија од 2017¹ година (Бачовска-Недик, Пачемски 2017). Истражувањето содржеше два сегменти: 1. Перцепцијата кај граѓаните за медиумскиот систем и за новинарството (општата јавност) во Република Северна Македонија, или поточно – што смета граѓанинот дека е улогата на медиумите во политичките комуникации. Потоа, дали медиумите и информациите во врска со политиката влијаат врз политичките одлуки на граѓаните и, исто така, дали граѓаните се свесни за можните злоупотреби и за посебните медиумски техники и методи за креирање на „пожелно јавно мислење“; и 2. Новинарски ставови (експертска јавност) за условите што ги нуди медиумскиот систем на Република Северна Македонија во однос на професионалните стандарди, етичките рамки и истражувачкото новинарство.

Ги анализираме и извештаите за демократскиот напредок (во однос на медиумите) на Република Северна Македонија објавени од важни институции, како што се Европската комисија, и од реномирани меѓународни организации, како „Репортери без граници“ и „Фридом Хаус“.

Медиумски модел во Република Северна Македонија

Бројот на гледачи на јавниот радиодифузен сервис во Република Северна Македонија е во нагло опаѓање. Само 3,9 проценти од граѓаните се изјасниле дека го следат јавниот радиодифузен сервис, наспроти 81,7 проценти од граѓаните кои ги следат приватните национални телевизии. Ниски нивоа на гледаност имаат и онлајн ТВ-станиците. На пример, ТВ Нова 2,7 проценти, локални телевизии како ТВ Кис 0,9 проценти, телевизии од заедниците 0,7 проценти, регионални телевизии

1 Јасна Бачовска-Недик, Гоце Пачемски, Граѓаните и новинарите за професионализам во медиумите <http://www.cuporg.mk/> – ова истражување и анализа ја содржи перцепција на граѓаните и на новинарите во Република Македонија за медиумскиот систем и за нивото на медиумска култура во македонското општество.

(ХРТ, ТВ ПИНК, РТС итн.) 1,2 проценти, странски телевизии (Си-ен-ен, АЛ ЦЕЗЕИРА, Би-би-си...) 5.7. Речиси една третина од граѓаните, односно 32,8 проценти се изјасниле дека ги следат странските телевизии (Си-ен-ен, АЛ ЦЕЗЕИРА, Би-би-си), а 38,8 проценти го посочиле јавниот радиодифузер како друг медиум што го следат. Точно 29,6 проценти од граѓаните (Албанци, Роми) се изјасниле дека ги следат медиумите од заедниците, додека 41,1 проценти не ги следат овие медиуми (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Со воведувањето кабелска и сателитска телевизија, се појави прашањето за публиката во дијаспората, или таканаречената транснационална публика. Оваа транснационална публика ја сочинуваат припадниците на националните малцинства или заедници кои живеат во една држава². Една студија спроведена во 90-тите години на 20 век покажа дека малцинствата (сега заедниците) во Република Северна Македонија првенствено следат сателитски програми на нивните национални земји, потоа ги следат приватните ТВ-станции присутни во државата, по што следат комерцијалните телевизии во Македонија и, на крајот, Македонската телевизија (Дона Колар-Панова, 2000). Истото се случува и во државите од Западна Европа, како што е примерот со турското малцинство во Германија. Секако дека овој факт треба да се земе предвид кога го разгледуваме политичкото однесување на припадниците на заедниците во Република Северна Македонија и структурата на тоа нивно однесување.

Влијанието врз медиумите во рамките на европскиот медиумски систем варира од земја до земја, при што контролата зависи од видот на политичкиот систем. Контролата врз државните медиуми ја прават тие што ја контролираат државата, при што медиумите ја следат официјалната државна политика, а не онаа на партијата. На глобално ниво, пак, емпириските истражувања покажуваат дека со подемот на интернетот и онлајн новинарството, се зголемува и недовербата во телевизијата кај гледачите, особено кај младите. Висок процент (46,7 %) од испитаниците во Република Северна Македонија изјавиле дека информациите за најважните општествени области (политика, економија) ги добиваат од телевизија (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Теоретичарот Fidler зборува за феноменот на техномиопија – кога му даваме премногу значење на влијанието на новите технологии, имајќи предвид дека главниот развој оди во насока на новите медиуми, или поточно – мултимедијата. Се чини дека неговото мислење типично ја одразува состојбата во Република Северна Македонија.

Индикатори: медиумската култура и македонските граѓани

Кога станува збор за тоа како граѓаните го рангираат квалитетот и степенот на објективност на информациите што се однесуваат на политиката и на политичките настани, истражувањето покажа дека вестите, без разлика дали се емитуваат на телевизија, радио, дали се објавени во весници или на информативни портали, се оние што имаат најголем кредибилитет, т.е. 39,2 проценти од испитаниците сметаат дека најобјективните информации доаѓаат од вестите. Веднаш потоа по рангирање се дебатните емисии (на пример: „Топ тема“ на Телма, „360 Степени“ на Алсат, „Само Вистина“ на Канал 5, „Сид“ на Алфа итн. Точно 29,4 проценти од испитаниците одговориле дека овие извори даваат објективни информации. Само 10,2 проценти од граѓаните сметаат дека квалитетна информација за одредени политички случувања може да се добие од документарните филмови (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Една петтина од граѓаните, т.е. 20,1 процент

2 Така, на пример, јавност во дијаспората е индиската заедница во Велика Британија, турската заедница и албанското малцинство во Северна Македонија, турската заедница во Германија, македонското малцинство во Бугарија, итн.

се изјасниле дека вестите најчесто ги гледаат на ТВ Телма, а 19,4 проценти одговориле дека изворот им е ТВ Сител. Само 5,9 проценти од испитаниците се изјасниле дека ги гледаат вестите на јавниот сервис (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Најобјективна телевизија според 55,9 проценти од граѓаните е ТВ Телма, а најмалку објективна за 54,7 проценти од граѓаните е ТВ Сител. Точно 39,7 проценти сметаат дека Македонската радио-телевизија 1 (МРТ1) е необјективна, а 35,2 проценти сметаат дека овој радиодифузер е објективен. Македонската радио-телевизија 2 (втор канал) исто така се смета за необјективна според 37,5 проценти од граѓаните (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Мислењето за Канал 5 е поделено – 41,4 проценти сметаат дека оваа телевизија е необјективна, додека 39,1 проценти сметаат дека е објективна (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). За голем процент од граѓаните Алсат М е објективна телевизија, или поточно за 44,8 проценти. Во однос на тоа колку граѓаните ѝ веруваат на една телевизија, 47,2 проценти од испитаниците повторно укажале на ТВ Телма, а најмалку на ТВ Сител, каде што 59 проценти изразиле недоверба. Забележан е висок процент на недоверба и кон јавниот радиодифузер, односно 50 проценти од испитаниците одговориле дека не му веруваат на радиодифузертот, т.е. рекле дека не им веруваат на двата канали МТВ1 и МТВ2 (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Новинарската професија во Република Северна Македонија – тенденции

Новинарството е важен сегмент од медиумите, особено во сферата на политиката. Станува збор за генерално нерегулирана професија не само во Република Северна Македонија, туку и во повеќето европски земји (европско новинарство). Нема критериуми за влегување во професијата, како што е тоа случај со другите професии (доктори, адвокати, архитекти). Секој може да биде новинар, дури и без формални критериуми за степенот и за видот на образование. Дали новинарството е професија или не, ова е предмет на академска дискусија веќе подолго време, но и прашање во фокусот на новинарската самоперцепција. Ако со примена на формални критериуми се дојде до заклучок дека новинарството не е професија, останува само непобитното драматично значење/влијание на медиумите, а тоа е фактот дека новинарите имаат професионална одговорност кон јавноста. Прашањата за стандардите за професионализација и за условите во новинарството се нешта што се актуелизирани во пакет заедно со медиумскиот систем. Во однос на условите за вработување, најголемиот дел од новинарите кои учествувале во ова истражување (77,9 %) се изјасниле дека се вработени со полно работно време, додека 11,7 % работат на договор на дело (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). На прашањето кој е најважниот фактор во кадровската политика на медиумите (вработувањето новинари) во Република Северна Македонија, 39,9 % од испитаниците одговориле дека тоа се професионалните квалификации и личните карактеристики (вештини), додека 28,8 % сметаат дека тоа се личните врски или лобирањето (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Беше поставено и прашањето кој е вториот најважен фактор во кадровската политика на медиумите (вработувањето новинари) во Република Северна Македонија, при што истиот фактор повторно се јавува како најчест одговор на претходното прашање.

Посебно интересен податок во истражувањето е што речиси половина од новинарите (47,2 %) изјавиле дека политичките ставови на медиумите каде што работат се во согласност со нивните лични политички ставови, додека за 31,3 % од новинарите тоа не е во согласност со нивните лични политички ставови (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Ова е доволен показател дека самоизборот при вработување е исто така и еден начин на самоцензура.

Новинарите се склони да се вработуваат во медиуми чија политичка ориентација одговара на нивните ставови. Во Република Северна Македонија, по осамостојувањето и реструктурирањето на медиумскиот систем, може да се забележи „движењето“ на новинарите во согласност со нивните политички интереси, дури и без да се прави какво било истражување. Но, ова е типична карактеристика што не е уникатна само за нашиот систем. Во критичките теории (Ноам Чомски, на пример), концептот на „изнуда“ е концептуализиран, т.е. кога новинар кој е вработен во финансиски моќна медиумска компанија мора да ја поддржува позицијата на главната линија на уредникот и на сопственикот на медиумот³. На прашањето дали сметаат дека треба да се воведат некои критериуми за влез во професијата новинар во Република Македонија, 73 % од испитаниците одговориле позитивно, додека само 17,8 % одговориле дека не треба да се воведуваат критериуми за влез во оваа професија (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Ваквиот однос на новинарите во Република Македонија е во согласност со тенденциите во новинарството од 20 век, но денес неминовно е потребна професионализација во новинарството, што ќе придонесе поголем број новинари да влезат во оваа професија, и тоа преку новинарските школи со соодветна диплома⁴. Школите по новинарство⁵ на меѓународно ниво имаат традиционален пристап кон новинарското образование, што вклучува општи новинарски знаења и обука за новинарски вештини. Речиси половина од новинарите кои сметаат дека треба да се воведат некакви критериуми за влез во професијата новинар (47,1 %) одговориле дека тоа треба да биде конкретна диплома, потоа 39,5 % како критериум ја посочиле дипломата за високо образование, додека третина од нив (33,6 %) како критериум ја посочуваат лиценцата; имено, според изјавите на интервјуираните новинари, најголемиот дел од новинарите (76,7 %) не се специјализирани за известување/пишување и истражување во одредена област, а работат во неколку области паралелно, додека само помалку од една петтина од новинарите (17,2 %) работат во една област за која се специјализирани (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Речиси една третина (29,2 %) од нискиот процент новинари кои се специјализирани за известување/пишување и истражување во одредена област работат во областа на политиката, 20,8 % работат во областа на економијата, додека (12,5 %) работат во областа на судството (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Само 8,2 % од новинарите во Македонија работат на темите корупција и организиран

3 Главниот уредник на њујоршкиот весник „Тајм“, Реј Кејв, во 1984 година, отворено изјави: „Иако во весникот имаме вработени со различни убедувања, тие мора да ја почитуваат позицијата на весникот во однос на темата за која пишуваат. Доколку ставот на авторот не е идентичен со оној на „Тајм“, тој текст нема да може да се објави во весникот.

4 За да се постигне овој глобален пристап кон концептското новинарско образование, неопходно е да потенцираме дека Марк Деуз во своите белешки пишува за разни примери на меѓународни проекти за соработка при проценката на потребите за промени во новинарството и во новинарското образование. Имено, тој повикува на внимание на следниве иницијативи: 1) Во Европа: разни публикации и програми за обуки на новинари во Европскиот центар за новинарство во Мастрихт, Холандија, спојување на дипломирани студенти и тековни студенти во меѓународната програма за соработка „Евроновинарство“, направено од училиштата во Велс, Данска, Германија и Холандија. 2) Во Африка: прегледи, известувања и програми од Фондот за обука за медиуми во Јужна Африка и од Институтот за медиуми на Јужна Африка, како и прегледи овозможени од медиумски професионални лица. 3) Во Азија – Пацифичкиот регион: разни форми на соработка меѓу училиштата и медиумските институции и универзитетите во регионот, вклучувајќи ги Европа и САД како партнери. 4) Во Јужна Америка: програми за истражување и обука со опфат на целиот регион, што започнале на Институтот Ciespal во Кито, Еквадор. 5) Меѓународно: иницијатива на UNESCO Jounget, инаку самопрогласена глобална мрежа за професионално образование во областа на новинарството и медиумите: Global Journalism Education: A conceptual approach, Mark Deuze, Routledge, Journalism Studies, Vol. 7, No 1, 2006, introduction: Future of Journalism Education, Challenges and Prospects, Media Dialogue, Journal for Research of the Media and Society, 2012, <https://medijskidijalozi.files.wordpress.com/2013/02/md-number-13-14.pdf>

5 Поимот „школо“ е општоприфатен како термин што се однесува на институција или на дел од таа институција (на пример факултет, отсек, колеџ, итн.).

криминал, коишто се во фокусот на истражувачкото новинарство во развиените демократии и во нивните медиумски системи (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Теми од областа на здравството покриваат 4,2 % од новинарите, што може да се протолкува како катастрофална и крајно нелогична бројка, со оглед на тоа што оваа област се однесува токму на здравјето и квалитетот на животот на сите граѓани. „Во последниве децении, во услови на зголемена конкуренција, се зголемуваше и професионализацијата во новинарството, иако, кога станува збор за оваа професија, сè уште е невозможно да се зборува за строги правила на професионализација (Glott/Langenbucher 1993)“. Новинарот, на ова денешно време, треба да има солидно општо образование и интердисциплинарни знаења од различни области стекнати на универзитетско ниво, како и специјалистички знаења што ќе ги покриваат општествените области (политика, спорт, медицина, економија, електротехнологиите, образование, забава, наука, мода итн.).

Специјализацијата во новинарството секако не може целосно да ја следи социјалната диференцијација.

Мнозинството од интервјуираните новинари (52,8 %) изјавиле дека лично не се соочиле со притисок или со закана од страна на својот работодавач/медиум или од други засегнати страни, додека 28,8 % одговориле позитивно на ова прашање (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Сосема спротивно е мислењето во врска со притисоците и заканите врз новинарите кои се занимаваат со истражувачко новинарство. Имено, 64,4 % од истражувачките новинари сметаат дека се соочуваат со притисоци и закани, додека речиси една четвртина (24,5 %) сметаат дека само делумно се соочуваат со притисоци и закани. Со оглед на зголемениот број јавно презентирани случаи во коишто новинарите биле соочени со напади и судски постапки во последниве неколку години, малку е збунувачки да се види дека најголемиот процент од истражувачките новинари (42,9 %) немале одговор на прашањето дали можат да се присетат на име на некој новинар кој бил жртва на својата работа во Република Македонија или во регионот (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Само една третина од нив (32,5 %) се изјасниле дека можат да се присетат, додека речиси четвртина од нив (25,5 %) не се сеќаваат на име на нивен колега кој поради својата работа бил цел на напади и на прогон од институциите (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Сепак, кај оние новинари кои можеа да се сетат на име на новинар кој бил жртва на својата работа во Република Северна Македонија или во регионот, мнозинството (87,2 %) одговориле дека се сеќаваат на Томислав Кежаровски (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017). Ваквиот резултат не е изненадувачки, бидејќи судењето на новинарот Кежаровски привлече големо внимание во јавноста, предизвика политички турбуленции и протести на повеќе граѓански организации и беше присутен во извештаите на ЕК како пример за политички притисок врз медиумите и новинарите.

Можеме да констатираме дека во Република Северна Македонија, како на општо така и на ниво на новинарска професија, постои криза во однос на синдикалното организирање. Во такви услови, работничката борба за работа е личен избор. Синдикалниот активизам е гаранција за остварување на правата, за намалување на притисокот врз новинарите и е предуслов за слобода на медиумите. Државата мора да има одговорност и да покаже свест дека надвор од јавниот сектор, синдикалното организирање е де факто отежнато и речиси невозможно.

Резултатите од ова истражување покажуваат дека 42,9 проценти од интервјуираните новинари не се чувствуваат заштитени од синдикалните организации на новинарите во Република Северна Македонија, додека 39,3 проценти се чувствуваат само делумно заштитени. Синдикатите и професионалните здруженија се исклучително важен фактор за интегритетот на една професија и за нејзиниот кредибилитет во општеството (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Нивото на интеграција во професионалните здруженија е гаранција за повисока деловна етика, поголем кредибилитет и повисок социјален статус во професијата (колку за споредба: лекарска

комора, адвокатска комора и сл.). Ова истражување покажа дека има многу висок процент на новинари кои не се членови на ниту едно професионално здружение. Имено, дистрибуцијата на одговорите дадени од новинарите кои се изјасниле дека се членови (50,3 %) и оние кои се изјасниле дека не се членови (49,7 %) на ниту едно професионално новинарско здружение во земјава е речиси еднаква (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Високиот процент на новинари кои не се членови на новинарско здружение можеби е причината поради која новинарите мислат дека овие здруженија воопшто не си ја вршат работата и не ги сензибилизираат за важните проблеми, прашања, информации и можности во професијата. Вкупно 44,2 проценти од новинарите не се доволно сензибилизирани од страна на професионалните новинарски здруженија во Република Северна Македонија, додека 22,7 проценти одговориле дека се доволно сензибилизирани од овие здруженија (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Политичката криза имаше реперкусии и во оваа сфера. Распаднато е јадрото на професионално здружување, формирани се професионални здруженија врз политичка основа, како во другите општествени области каде што се формирале паралелни здруженија, што е целосно спротивно на професионалноста.

Проблемот со недовербата која ја имаат новинарите кон своите професионални здруженија и понатаму е присутен. Вкупно 28,8 проценти од новинарите сметаат дека професионалните здруженија на новинари во Република Северна Македонија се политизирани, но она што може да се земе како извесен показател е дека многу висок процент од новинарите (58,3 %) немаат мислење за ова прашање, додека само една осмина од новинарите (12,9 %) сметаат дека професионалните здруженија на новинари не се политизирани и дека се професионални (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Професионалните организации како што се Меѓународната федерација на новинариб, Меѓународниот институт за медиуми и Меѓународната асоцијација на издавачи имаат бројни активности и подготвуваат извештаи за одредени прашања, како што се концентрацијата на медиумите и транспарентноста во однос на регулативите за слобода на информирањето или корупцијата. Тие се поддржани од граѓански организации што се специјализирани за прашања поврзани со слободата на печатот и медиумите, како што е организацијата „Член 19“ за репортерите без граници, како и од невладини организации за човекови права, како што се Амнести интернешнал, Меѓународниот совет за политики за човекови права, итн.

Покрај многуте можности за заштита и за унапредување на професијата што ги нудат меѓународните организации на новинари (грантови, стипендии, обуки...), повеќето домашни новинари не се членови на меѓународни асоцијации. На прашањето дали се членови на меѓународна новинарска асоцијација, мнозинството новинари (87,7 %) одговориле негативно, додека секој осми новинар (12,3 %) одговорил дека е член на меѓународна новинарска асоцијација (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Како што истакнавме и претходно, новинарството и новинарите се една од најважните компоненти на медиумскиот систем (појаснување: „медиуми“ исто така се однесува и на филмови, реклами, музика и забава). Во процесот на формирање политичка комуникација, новинарите се посредникот којшто ја овозможува комуникацијата помеѓу општествените групи. Врз основа на перцепцијата кај стручната јавност, може да се заклучи дека во периодот по стекнувањето на независноста на Република Македонија и како резултат на одредени општествено-политички околности, како што се распадот на СФРЈ, создавањето држава, преминот од еден општествено-политичкиот систем во друг, како и случувањата во медиумскиот систем итн., се наметна постојење лик на еден силен новинар кој има изразена општествено-политичка функција.

Во Република Северна Македонија, 79,8 проценти од граѓаните (испитаниците опфатени со ова истражување) сметаат дека новинарската работа е суштински важна за политичкото учество на граѓанинот и за функционирањето на демократијата, а само 12,9 проценти го тврдат спротивното, т.е. 80,3 проценти од испитаниците се со став дека новинарите имаат многу активна контролно-критична улога и дека новинарското истражување придонесува за откривање на неправилностите на системот, како што се скандали, корупција и непотизам. Само 12,8 проценти од испитаниците сметаат дека новинарите не откриваат одредени неправилности. Сепак, висок процент од испитаниците, 60,4 проценти сметаат дека новинарите со своите текстови не можат да влијаат врз ставовите на гласачите или врз одлуките за гласање. Од друга страна, солиден процент од 36,2 од испитаниците одговориле дека новинарите можат да влијаат врз нивната одлука за тоа кој избор ќе го направат (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Во овој контекст, можеби е интересно да се констатира дека 39,5 проценти од граѓаните се склони да ги проверуваат информациите што ги добиваат од медиумите (преку други медиуми, комуникација со други луѓе, подоцнежнo информирање), 28,5 проценти од граѓаните изјавиле дека понекогаш ги проверуваат информации добиени од медиумите, додека 30,8 проценти изјавиле дека не ги проверуваат информациите добиени од медиумите (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Граѓаните на Република Северна Македонија, поточно примерокот граѓани што беше интервјуиран, имаат делумна или низок степен на доверба во новинарите и во нивната работа затоа што сметаат дека тие се корумпирани. Високи 52,4 проценти од испитаниците сметаат дека постојат корупција, влијание и закани кон новинарите во медиумите, а 28 проценти од граѓаните сметаат дека се корумпирани само некои поединечни новинари (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Интересно е да се истакне дека самите новинари тврдат дека постои корупција во медиумите и меѓу новинарите. Имено, мнозинството новинари (89,6 %) сметаат дека во Република Северна Македонија има корумпирани новинари. Според 36,9 проценти од интервјуираните новинари, корупцијата меѓу новинарите е главната причина за нискиот углед на новинарската професија во земјава. Поточно, 71,2 проценти од интервјуираните новинари сметаат дека новинарите имаат низок углед во општеството, а само 3,7 проценти сметаат дека нивната репутација во општеството е висока (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Според 30,6 проценти од испитаниците, организацијата на медиумскиот систем (медиумското законодавство) во земјава е втората важна причина за постоењето низок углед на новинарството во општеството. И покрај ваквите показатели за нивото на корупција кај новинарите, како и нискиот углед на новинарската професија, 76,7 проценти од интервјуираните новинари сметаат дека граѓаните имаат делумна доверба во работата на новинарите, додека 18,4 проценти од новинарите сметаат дека граѓаните воопшто немаат доверба во нивната работа (Бачовска-Недиќ, Пачемски 2017).

Корупцијата, организираноста на медиумскиот систем (законодавството за медиуми) и необразованоста на одредени новинари се причините што се одразуваат врз статусот и вреднувањето на оваа професија во социјалната сфера. Новинарите се со низок општествен статус. Доминантна е негативната слика за новинарството како професија. На оваа професија се гледа како на псевдопрофесија и како на нешто несериозно. Во теориите на новинарството и во емпириското истражување тоа го потврдува и фактот што стереотипите придонесуваат многу луѓе, покрај својата професија, да се занимаваат и со новинарство. Еден од првите кои пишувале за престижот на новинарството е Макс Вебер, во своите дела „Политиката како професија“.

Македонија не била „слободна земја“ уште од 1998 година

Медиумскиот систем денес е еден од критериумите за постоење демократска еднаквост и за заштита на човековите права, и повеќе не е услов за постоење демократски политички систем, туку, како апсолутен канал за политичка комуникација, тој е дел од демократскиот политички систем. Поради овие причини, медиумскиот систем во Република Северна Македонија беше (и сè уште е) предмет на мониторинг од засегнатите институции, особено од ЕУ, за што имаме репрезентативни извештаи што се многупати цитирани и дебатирани.

Северна Македонија се најде на 90-то место од 180 земји во најновиот Индекс за слобода на медиумите во светот⁷ од 2021 година, објавен од „Репортери без граници“. Во 2020 година земјата беше рангирана две места подолу, на 92-то место. Сепак, во најновиот извештај е забележано дека „културата на неказнивост и понатаму опстојува“.

„2020 беше исклучителна година за Северна Македонија. Парламентот беше распуштен, привремената влада ја презеде функцијата, а потоа предвремените парламентарни избори мораа да се одложат поради пандемијата на КОВИД-19 и вонредната состојба. Состојбата со медиумите се влоши, високите владини функционери продолжија да им се закануваат и да ги навредуваат медиумите, додека на социјалните мрежи се зголемија случаите на сајбер-малтретирање и вербални напади врз новинарите. Сето ова послужи кон зајакнување на добро вкоренетата култура на неказнивост. Во исто време, пандемијата го комплицираше новинарското известување. Организациите што ги претставуваат медиумите силно се спротивставија на разните предложени амандмани на Законот за државни и приватни радиодифузни медиуми, со коишто ќе се овозможи државно рекламирање во медиумите. Ова спротивставување беше со образложение дека тоа може да поттикне клиентелизам. Министерството за правда подготвува нов кривичен законик за којшто се очекува да ја подобри безбедноста на новинарите и медиумските работници“, се наведува во најновиот извештај.

Република Северна Македонија е дефинирана како „делумно слободна“ земја, рангирана на 67-то место во најновиот извештај на Фридом Хаус насловен како „Слободата во светот во 2022 година“. Се истакнува дека „Северна Македонија продолжува да се бори со корупцијата и со клиентелизмот. Додека медиумите и граѓанското општество учествуваат во енергичен јавен дискурс, новинарите и активистите сè уште се соочуваат со притисоци и заплашувања.“ Во претходниот извештај за 2021 година, Северна Македонија е рангирана на 66-тото место и е дефинирана како „делумно слободна земја“. Во тој извештај се констатира дека „Северна Македонија продолжува да се бори со корупцијата, и додека медиумите и граѓанското општество учествуваат во енергичен јавен дискурс, новинарите и активистите се соочуваат со притисоци и заплашувања.“ Во извештајот за 2020 година државата исто така беше „делумно слободна“.

Извештаите во претходните години исто така не беа задоволителни. Угледната организација „Репортери без граници“ го објави најновиот светски индекс за слободата на медиумите во април 2019 година, во којшто беше констатирано дека Северна Македонија се искачила за 14 места, но сепак е рангирана меѓу последните во регионот. Во тој извештај се наведува дека е жално што високите функционери имаат навика да ги заплашуваат новинарите. Забележани се и подобрувања во областа на безбедноста на новинарите, со објаснување дека бројот на напади во 2018 година е намален за трипати во однос на бројките од претходната година. Во 2018 година земјата беше рангирана за две места повисоко во споредба со претходната година, кога беше на 111-тото место⁸.

7 <https://rsf.org/en/north-macedonia>

8 <https://rsf.org/en/ranking>

Според извештајот на „Репортери без граници“ за Македонија, објавен во 2017 година, државата е дефинирана како „лошо балканско момче“. Од 180 земји опфатени во извештајот, Македонија се најде на 111-тото место.

„Слободата на медиумите во регионот се намали, но ерозијата во владеешето на правото е највидлива во Македонија, која е земја кандидат за ЕУ. Клеветата беше отстранета од Кривичниот законик во 2012 година, но кривичното гонење беше заменето со граѓанска парница, со можност за високи парични и за затворски казни за новинарите и за сопствениците на медиумите. Имаше и многу пријави за закани, насилство, малтретирање и заплашување на новинари за време на политичките демонстрации во 2016 година, но само неколку од одговорните беа обвинети. Политичката нестабилност влијае врз работата на новинарите, а притисокот на владејачката партија натера дел од медиумите на самоцензура“, се вели во извештајот на „Репортери без граници“ за 2017 година⁹.

Претходно, во 2016¹⁰ година, Македонија беше рангирана на 118-то место од 180 држави¹¹. Во 2015 година државата го зазеде 117-тото место и немаше значајни замени во однос на слободата на медиумите. Македонија го достигнува највисокото место во извештајот за 2009 година, кога е рангирана на 34-то место, но со континуиран пад во следните години.

„Македонија продолжува да се бори со корупцијата. Медиумите и граѓанското општество се активни, а новинарите и активистите се соочуваат со притисоци и закани“, се вели во извештајот „Слободата во светот во 2019 година“¹².

Во најновиот извештај на „Фридом хаус“ насловен како „Нации во транзит 2021 година“¹³ се констатираат одредени подобрувања на полето на демократијата, иако Северна Македонија сè уште е дефинирана како „транзициона влада или хибриден режим“.

Според извештајот „Слободата во светот“¹⁴, Северна Македонија никогаш не била дефинирана како „слободна земја“ во периодот од 1998 година досега, туку само како „делумно слободна“.

Во последниот извештај на ЕУ за напредокот на Северна Македонија 2021¹⁵ година (Европска комисија, 2021) е констатирано дека има „ограничен напредок“ и дека земјата е умерено подготвена во областа на информатичкото општество и медиумите. „Регулаторот за медиуми продолжува да биде проактивен во промовирањето на медиумската писменост и во предупредувањето за потпалувачки или дискриминаторски јазик, говор на омраза, непрофесионално новинарско известување, како и за притисоци и закани врз новинарите и медиумите. Транспарентноста на сопственоста на медиумите е законска обврска за аудиовизуелните и за печатените медиуми, но не постојат законски обврски за онлајн медиумите. Граѓанското општество е најактивно во борбата против дезинформациите и во активностите поврзани со медиумската писменост. Потребни се засилени напори и меѓуинституционална соработка на страната на властите“, се наведува во извештајот. Извештаите за напредокот од ЕУ од претходните години, пак, открија други слабости.

Во извештајот на ЕУ за напредокот на Северна Македонија за 2018 година¹⁶ (Европска комисија, 2018) се вели дека е „подобрена климата за слобода на медиумите и за слобода на изразувањето,

9 <https://rsf.org/en/ranking>

10 <https://rsf.org/en/ranking/2016>

11 <http://www.radiomof.mk/reporteri-bez-granici-makedonija-padna-na-118-mesto-po-sloboda-na-mediumi/>

12 <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/north-macedonia>

13 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf

14 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom_in_the_World_2008_complete_book.pdf

15 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/north-macedonia-report-2021_en

16 <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2019-05/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>

со постоење на поотворена политичка дебата и критичко медиумско известување. Намален е притисокот врз новинарите. Известувањето во врска со двете неодамнешни изборни кампањи беше поизбалансирано, како што беше потврдено од ОБСЕ/ОДИХР и другите набљудувачи. Ставен е крај на владиното рекламирање. Потребни се дополнителни напори за подобрување на независноста на јавниот радиодифузен сервис. Од суштинско значење е властите да покажат нулта толеранција кон сите инциденти на физичко и вербално малтретирање или закани кон новинари и по нив ефективно да се постапува од страна на надлежните органи.

Беа направени опсежни консултации со засегнатите страни во врска со измените во законската рамка за медиумите“. Во Извештај на ЕУ за напредокот за следната 2019 година¹⁷ се наведува дека „земјата има одреден степен на подготовка/умерено е подготвена во областа на слободата на изразување и има постигнато добар напредок. Климата за слобода на медиумите и слобода на изразување е подобрена. Продолжува отворената политичка дебата и критичкото медиумско известување. Потребни се дополнителни напори за саморегулација со цел унапредување на професионалните стандарди и на квалитетот на новинарството. Забраната за владино рекламирање беше испочитувана. Потребни се постојани напори за подобрување на независноста, на професионалните стандарди и на финансиската одржливост на јавниот радиодифузен сервис. Од суштинско значење е властите да продолжат да ја промовираат слободата на изразување. Усвоени се измените на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги и нивната имплементација ќе бара силна политичка посветеност за да се гарантираат професионалност, почитување на принципите на транспарентност, назначувања што се засновани врз заслуги и правична застапеност. Финансиската одржливост на приватните медиуми и условите за работа на новинарите и понатаму се предизвик. Земјата одговори на некои од препораките дадени во извештајот за 2018 година, особено преку создавање клима која е поволна за искажување плуралистички гледишта.“

Во Извештај на ЕУ за напредокот за 2020 година¹⁸ има еден дел што се однесува на независните медиуми. „Земјата има одредено ниво на подготовка/умерено е подготвена во областа на слободата на изразување и има остварено ограничен напредок во периодот опфатен со известување. Целокупната ситуација и климата во која функционираат медиумите и понатаму се генерално погодни за слободата на медиумите и овозможуваат критичко медиумско известување, иако беа забележани одредени зголемени тензии за време на кризата со КОВИД-19 и во контекст на изборите. Потребно е да се интензивираат напорите за саморегулација со цел да се поддржи напредокот во професионалните стандарди и квалитетот на новинарството. Важно е да се обезбеди поголема транспарентност на медиумското рекламирање од страна на државните институции, политичките партии и јавните претпријатија. Потребни се одржливи решенија за да се обезбеди независност на јавниот радиодифузен сервис, професионални стандарди и финансиска одржливост. Од суштинско значење е да се продолжи со поддршка на медиумскиот плурализам, промовирање на професионализмот, непристрасно известување и истражувачко новинарство, како и градење издржливост што е потребна за ефикасна борба против дезинформациите. Финансиската одржливост на независните медиуми и условите за работа на новинарите и понатаму се предизвик.“

Во најновиот Извештај за човекови права за 2020 година на Стејт департментот¹⁹ којшто се однесува на Северна Македонија се известува дека „медиумската средина продолжи да се подобрува. Според Здружението на новинари на Македонија, одговорот на властите кон случаите на насилство и заплашување на новинарите бил бавен и неефикасен.“

17 <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2019-05/20190529-north-macedonia-report.pdf>

18 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/north_macedonia_report_2020.pdf

19 <https://www.state.gov/reports/2020-country-reports-on-human-rights-practices/north-macedonia/>

Во претходниот Извештај за човекови права за Северна Македонија за 2019 година²⁰ посочени се проблеми. Во него се вели: „Владата оствари напредок во почитувањето на слободата на медиумите и слободата на изразување, но проблемите останаа, вклучително и

слабата независност на медиумите и насилството и заплашувањето на новинарите.“ Проблеми во однос на слободата на медиумите беа констатирани и во Извештајот за човекови права за 2018 година за Северна Македонија²¹. „Владата оствари напредок во почитувањето на слободата на медиумите и слободата на изразување, но проблемите останаа, вклучувајќи слаба независност на медиумите, насилство и заплашување на новинари“, се вели во извештајот. Во истиот извештај се забележува и дека „додека медиумите и известувањето и понатаму се главно поделени по политички линии, бројот на независните медиумски гласови што активно изразуваат различни ставови без отворено ограничување се зголеми. Законите што го ограничуваат говорот што поттикнува национална, верска или етничка омраза, исто така ги опфаќаат печатените и радиодифузните медиуми, објавувањето книги и онлајн весниците и списанијата.“

Заклучок

Граѓаните имаат ниско ниво на доверба во нашите медиуми. Анализата на одговорите на прашалникот ги открива главните причини за слабата доверба на јавноста во медиумите и во новинарството во земјава. Недовербата кон медиумите главно произлегува од негативната слика за многу влијателни медиуми (со ретки исклучоци кај медиумите кои уживаат доверба кај граѓаните), како и од лошото однесување на одредени новинари.

20 <https://www.state.gov/reports/2019-country-reports-on-human-rights-practices/north-macedonia/>

21 <https://www.state.gov/reports/2018-country-reports-on-human-rights-practices/north-macedonia/>

Литература

Јасна Бачовска-Недиќ, Гоце Пачемски, Граѓаните и новинарите за професионализмот во медиумите, Скопје, 2017 г.

Дона Колар-Панова, Медиумите и културниот идентитет, Културен живот (списание за култура, уметност и општествени прашања), Скопје, 2000 г.;

Glutz/Langenbacher 1993, cited according to Štefan Rus Mol, Ana Jugoslava Zagorac Keršer, Novinarstvo, Clio, 2005;

Global Journalism education: A conceptual approach, Mark Deuze, Routledge, Journalism Studies, Vol. 7, No 1, 2006, introduction: Bacovska J. Pandeva R.I. Future of journalistic education.

<https://rsf.org/en/north-macedonia>

<https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/freedom-world/2022>

<https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/freedom-world/2021>

<https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/freedom-world/2020>

<https://rsf.org/en/north-macedonia>

<https://rsf.org/en/ranking>

<https://rsf.org/en/ranking>

<https://rsf.org/en/ranking/2016>

<http://www.radiomof.mk/reporteri-bez-granici-makedonija-padna-na-118-mesto-po-sloboda-na-mediumi/>

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/north-macedonia>

https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf

https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom_in_the_World_2008_complete_book.pdf

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/north-macedonia-report-2021_en

<https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2019-05/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>

<https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2019-05/20190529-north-macedonia-report.pdf>

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/north_macedonia_report_2020.pdf

<https://www.state.gov/reports/2020-country-reports-on-human-rights-practices/north-macedonia/> <https://www.state.gov/reports/2019-country-reports-on-human-rights-practices/north-macedonia/> <https://www.state.gov/reports/2018-country-reports-on-human-rights-practices/north-macedonia/>

Автори

Јасна Бачовска-Недиќ

Проф. д-р. Јасна Бачовска-Недиќ е редовен професор на Правниот факултет „Јустинијан Први“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје во научната област теоретски правни науки. Од 2009 до 2018 година била раководител на Институтот за новинарство, медиуми и комуникации на Правниот факултет. Од 2000 до 2005 година е помошник-истражувач во Центарот за стратешки истражувања при МАНУ. Фокусот на нејзиниот интерес е социологијата на правото, социологијата на комуникациите, методологијата на правните и политичките истражувања. Специјализирана е за политичка пропаганда, прецизно новинарство, односи со јавноста и медиумско право и медиумска писменост.

Жаклина Хаџи-Зафирова

м-р Жаклина Хаџи-Зафирова е коосновач на Центарот за истражувачко новинарство SCOOP Македонија. Таа е професионален новинар и уредник со повеќе од 20 години новинарско искуство, главно со дневни и неделни весници, но и со пошироко искуство во меѓународни рамки. Нејзиниот фокус е истражувачкото и податочното новинарство, медиумската писменост, како и трендовите во медиумскиот простор и новите медиуми. Магистрирала меѓународно право и меѓународна политика со магистерски труд на тема „Влијанието на лажните вести преку електронските медиуми во светската политика“. Хаџи-Зафирова е трикратен добитник на специјалното признание за истражувачко новинарство на Македонскиот институт за медиуми.